

AZERBAJCAN TARIM SEKTÖRÜNDE YAPISAL DEĞİŞİKLİKLER VE MALİYE-KREDİ POLİTİKASI

Natiq CAVADOV*

Geliş Tarihi :

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin 1990. yıllardan itibaren pazar ekonomisine geçmesiyle onun tüm ekonomik sahalarında köklü değişiklikler görülmeye başlamıştır. Bu değişiklikler iki başlık altında incelenebilir:

1- Mülkiyet ilişkileri

2- Çeşitli üretim sahaları arasındaki oranların her birinin, ülke ekonomisinde oynadığı rolün kökten değişmesi

Doğaldır ki bu değişiklikler sanayiden sonra en önemli ekonomik saha olan ailesel boyuttaki tarımsal üretimler ile sanayinin bir çok koluna hammadde temin eden ve tarım-sanayi kompleksinin önemli sahası olan tarım ekonomisinde kendini göstermektedir. Şöyleki, burada bir yandan başlanmış üretimler sonucunda, geçmişte devlet ve kolhoz-kooperatif mülkiyet formlarının hakim olduğu sovhoz ve kolhoz ekonomileri lağvedilerek bunun yerine özel (çiftçi) ekonomik modeller yaratılmıştır (halihazırda bu yapılaşma tamamlanmıştır). Diğer taraftan, kent ekonomisindeki çeşitli ekonomik sahaların değişik şekillerde gelişmesi (ilerlemesi) sonucunda, bunlar arasındaki önceden var olan oranlar tamamen değişmiştir. Önceleri, merkezi yönetimin "Halk ekonomisi namına" gerekli gördüğü rantabl olmayan ekonomik sahalar yerine, ekonomiye daha çok ve daha çabuk gelir kaynağı yaratan rantabl sahaların geliştirilmesi yoluna gidilmektedir. Bu geçiş süreci henüz tamamlanmamıştır ve kolayca tamamlanacak gibi de değildir.

Bu geçiş sürecinin olabildiğince çabuk ve başarıyla sonuçlanabilmesi için devletin hayata geçirdiği maliye-kredi siyaseti çok büyük bir önem taşımaktadır.

Bu makaleye konu teşkil eden bu tip değişiklikler hakkındaki bilgiler tablo 1'de özetlenmiştir.

Tabloda ilk dikkati çeken husus 1990. yıllara kadar ve sonrasında görülen gelişim eğilimlerinin birbirini etkilemesidir. Şöyleki, halkın kendi geçimi için ürettiği taneli bitkiler ekimine ayrılan sahalarda 1990. yıla kadar gittikçe azalmakta, diğer kategorilerde ise artmaktadır.

Tablo 1. Azerbaycan tarım sektöründe bitkilerin ekin alanları ve bunların ağırlıklı oranları.

Zirai bitkiler	Yıllar				
	1960	1980	1990	1995	2000
Toplam ekin sahası 1000 ha.	1124.1	1263.9	1462.5	1207.9	1041.5
Toplama göre oransal olarak					
Toplam	100	100	100	100	100
a) Taneli bitkiler	54.1	38.8	39.9	50.4	62.2
b) Teknik bitkiler	18.3	21.5	19.3	18.8	11.3
c) Patates, bostan ve sebze bitkileri	3.5	5.5	5.1	4.1	13.1
d) Yem bitkileri	24.1	34.2	35.7	26.7	13.4

1990. yıldan sonra tersine bir durum olarak bu birinci değerde artış ikincilerde ise azalma gözlenmektedir (c satırında ise son yılda artış). Ekim sahaları hacminin azalmasına rağmen bu yapısal değişikliklerin şekillenmesi dikkat çekicidir. Şöyleki, ekilebilen sahalarda 1980. yılda 1960. yıla göre % 12.4 artarken, 1995. yılda 1990. yıla göre % 17.4, 2000. yılda ise % 28.8 azalmıştır. Genel olarak teknik ve yem bitkileri sahasının oransal ağırlığının aşağı düşüşü devam etmektedir ve bu satış pazarlarının olumsuz olarak etkilenmesi anlamına gelmektedir.

Son yıllarda patates, bostan ve sebze niteliğindeki bitkilerin sahasının artması, herhalde halkın geçim problemlerini halletmek amacıyla boş kalmış toprakları ekmesi ve kendi geçimini sağlama gayreti içinde olması ile izah edilebilir. Sanayi bitkilerinin ekim sahasının azalması her şeyden önce pamuk, üzüm ve tütün gibi ekonomide ve insan yaşamında önemli rol oynayan değerli ürünlerin üretiminin keskin bir biçimde azalması ile ilişkilidir. Örneğin, 2001 yılında bu üç sanayi-geçim bitkisinin üretimi 1990 yılına oranla sırasıyla 6.5, 15.0 ve 4.1 kez azalmıştır. Bu, tarım sahamızda üretimin yapıca son derece kötüleştiğini göstermektedirki, bunun önünü ancak devletin başarılı maliye-kredi politikası ve bu sahalara

* (Ekonomik Bilimler Üyesi) Azerbaycan Ziraat Akademisi, Gence-AZERBAJCAN

göstereceği destekle almak mümkündür.

Unutmamak gerekirken bu sayılanlar ve diğer bitkilerin üretiminin azalması sadece imalat sanayi'nin ham maddeden mahrum kalması anlamına gelmez, aynı zamanda bu hammaddelerin üretimi ve imalat sanayinde çalışan onbinlerce kişinin işsiz ve onların işgücünden yoksun kalması ile yaşam standartlarının aşağı düşmesi anlamına gelmektedir. Buna ek olarak biz kendi yerli ürünlerimizi üretmediğimiz sürece onları ya da bunların imalatı sonucu ortaya çıkan ürünleri dışardan almak zorunda kalacağız ve bu da bizden çok onlara fayda sağlayacaktır. Ayrıca dışardan alınan ürünler çoğu zaman kalitece kendi ürünlerimizden düşük olmakta, özel isteklere yerince cevap vermemektedir.

Ülkemizde tarım sahasındaki olumsuz yapısal değişikliklerin görülmesi ve tarımsal ekonomiye etkileri, 1990-2000 yılları arasında ekonominin esas üretim sahalarının olumsuz bir tabloya girmesine yol açmıştır. Bununla ilgili veriler tablo 2'de sunulmuştur.

Burada yine esas ekonomik fonların yapısal olarak olumsuz değişikliklere uğradığını görmekteyiz. Ziraatte emeğe dayalı tarım üretimini ortadan kaldırarak ürünlerin imalatına aracılık eden teknik araçların azaldığı ya da önemsiz derecede arttığı görülmektedir. Fakat her kategorinin bileşimindeki yapının teknik olarak verimli ve genel olarak rantabl sonuçlar doğurduğu bu tabloda görülmektedir.

Buna göre başka bilgilere-tarıma dayalı ekonomik kuruluşların verimliliğini karakterize eden

Tablo 2. Tarımsal ekonomik kuruluşlarda asıl üretim fonlarının yapısı (oransal olarak).

Esas fon sıraları	Yıllar			
	1986	1990	1995	2000
Tarım ekonomisi esas üretim fonları (toplam)	100	100	100	100
Bu kapsamda				
1) Binalar taşınır ve taşınmaz mallar	45.8	57.6	44.8	67.2
2) Makine ve teçhizat	12.4	12.1	18.4	12.5
3) Nakliye araçları	3.4	4.8	6.4	6.4
4) İşçi ve üretici	3.5	5.3	11.1	1.4
5) Çok yıllık ekinler	24.4	15.6	15.4	7.3
Diğer	10.5	4.6	3.9	5.2

göstericilere dikkat edecek olursak, tarım ve hayvancılık kuruluş ve teşkilatlarının yararlılığı 1960 yılından 1980 yılına kadar sürekli olarak artmakta (bu eğilim sabit şekilde 1985 ve 1986. yıllarda da devam etmektedir), fakat 1990 yılından sonra aşağı düşmekte ve durum kötüleşmektedir. Buna uygun olarak zararlı çalışan kuruluş ve işletmelerin ağırlığı 1990 yılından sonra artış göstermiş 1998 yılında ise tehlikeli bir sınıra yaklaşarak neredeyse tümü (%98.7'si) zararlı çalışır duruma gelmiştir. Sadece 1999 yılında bu tehlikeli eğilimin önü alınmış, bu zarar ciddi şekilde hafifletilerek karlılık 5.7 milyar Manat'a ulaşmış, zararlı çalışan kuruluşların oransal ağırlığı bunların yarısından azını (% 46.2) oluşturmaya başlamıştır. Bu veriler yakın zamanlarda verimlilik gösterecek işletmelerin nasıl bir duruma geleceği hakkında fikir vermektedir.

1990 yılına kadar, sadece 1986 yılında önceki yıla oranla sanayide nakliye sektöründe cüzi bir karlılık azalması görülmüş, bunun nispeten yüksek olduğu (6 milyar Manat) saha ise kommunal ekonomi olmuştur. Geri kalan sahalarda 1990 yılına kadar zararlı çalışan kuruluş olmadığı görülmektedir. Durum böyle olsaydı derhal onun önü alınırdı. O devirde bu amaçla inzibatçılık metodu uygulanmaktaydı. Şimdi ise buna devletin yürüttüğü maliye, vergi ve kredi siyaseti dahilinde yürütülen ekonomik modellere ulaşmamız gerekmektedir. Pazar ekonomisine has olan özel sektörün yüksek tutulması, iş düzeninin zayıflamasına ve verimlilik göstergelerinin kötüleşmesine değil de, onların iyileştirilmesine çalışılmalıdır ve bu mümkündür.

Böylelikle, ülkemizin tarım ve hayvancılık ekonomisinin son on yıllardaki üretim sahalarının ve bu sahadaki kuruluş ve işletmelerin tahlili göstermektedir ki, ister ekin sahalarının isterse tarım ekonomisinde uygulanan esas üretim fonlarının yapısal bileşiminde bir dizi olumsuz, zararlı eğilimler ortaya çıkmıştır; bunların önünün alınması Cumhuriyetimizde bu sahanın gelişmesindeki en zorunlu hususlardan biridir. Ortaya çıkan durum göstermektedir ki sadece ekonomik faktörlerin desteğiyle bu sonuçların giderilmesi mümkün değildir; devlet destekleme politikalarıyla bu işe el atmadığı sürece kısa bir zamanda düzelme beklemek de sözkonusu olamaz. Devlet bir yandan bu sahaya yardım ve destek göstermeli, geri kalmış pamukçuluk, üzümçülük, ipek böcekçiliği, kültür bitkileri yetiştiriciliği vs. gibi sahaların gelişmesi için uygun ortam yaratmalı, diğer yandan ekonomik modeller oluşturarak bu sahanın gelişiminde özendirici bir rol üstlenmelidir.

Sonuç olarak tarımsal ekonominin yapısal değişikliğini gerçekleştirmesi ve bu önemli sahanın çağdaş bir düzeye ulaştırılması için aşağıdaki tedbirlerin alınması gerekmektedir;

1- Bütçeden ayrılan ödenekler ile öncelikli olarak çeşitli nedenlerle geri kalmış erzak ve teknik bitkilerin (pamukçuluk, ipek böcekçiliği, üzümçülük, tütüncülük, meyvecilik vs) üretimi ile hayvancılığın bütün sahalarının gelişimini sağlayan üretim fonlarının oluşturulması ve geliştirilmesi gerekmektedir.

2- Tarım sahasında ileri üretim modelleri oluşturmak ve son on yıllarda ortaya çıkmış verimsizliği ortadan kaldırmak için bu üretim sahalarının yeniden işler hale getirmek amacıyla bu süreçte üreticiler vergilerden muaf tutulmalı veya onlara ciddi tavizler verilmelidir.

3- Yukarıda sıralanan amaçlara ulaşmak için sözkonusu sahalara düşük faizlerle veya imtiyazlarla kısa ve uzun vadeli krediler verilerek gelişimleri sağlanmalıdır.

4- Ekonominin çok yönlü gelişimini sağlamak için iklim ve sosyal yapıya uygun olarak insanları ekonomik üretim sahası yaratmaya özendirmek, yerli üretimin ayakta kalması ve gelişmesi için bunların ithalatına sınırlama getirmek gerekmektedir.

5- Uzman kadroların oluşturulması suretiyle bu sahaların ve özellikle de tarım ekonomisinin taleplerini birinci sırada dikkate almak gerekmektedir.

Kanımızca bu tedbirlerin alınması sayesinde Azerbaycan Cumhuriyeti'nde tarım sektörü yeniden canlanabilir ve çağdaş devrin taleplerine uygun bir konauma gelebilir.